ARAŞTIRMA VE İNCELEME RESEARCH

Ahi Fütüvvetnâmelerindeki Ahlâkî Değerlerin Osmanlı Üretim ve Ticaret Mevzuatına Tesiri

The Effect of Moral Values in Ahi Fütüvvetnames on Ottoman Production and Trade Legislation

Adil ŞEN[a]

[a]Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
İslâm Tarihi ABD,
Eskişehir, Türkiye

Received: 02.09.2022
Received in revised form: 21.11.2022
Accepted: 21.11.2022
Available online: 10.03.2023

Correspondence:
Adil ŞEN
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
İslâm Tarihi ABD,
Eskişehir, Türkiye
asen@ogu.edu.tr

ÖZ İslâm dininin ortaya çıkışıyla yeni bir toplum oluşmuştur. Peygamberimizin (sav) öncülük ettiği bu yeni toplumda inançla ahlak, ahlakla hukuk birbirini daima beslemiştir. Peygamberimizin vefatından sonra zaman içinde İslâm toplumunda çeşitli müesseseler kurulmuştur. Bunlardan birisi de Fütüvvet müessesesidir. Fütüvvet mefkûresinin İslâm ülkelerinde yayılışı, Abbasiler dönemine rastlar. Anadolu Selçuklu Devleti de Abbasiler vesilesiyle, Fütüvvete dâhil olmuştur. Fütüvvet mefkûresi, Anadolu'da "Ahilik" olarak tezahür edip, gelişmiştir. "Fütüvvetnâme"ler ahileri eğitmek amacıyla ahlâkî değerleri öne çıkaracak şekilde yazılmıştır. Asıl meşguliyet alanları üretim, zanaat ve ticaret olan Ahiler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devletin birçok biriminde görev alıp etkili olmuşlardır. Fütüvvetnâmelerdeki ahlâkî değerler sonraki dönemde üretim ve ticarî hayatı düzenleyen hukuki metinlere ilham kaynağı olmuştur. Ahlâkî değerler iş hayatında uygulamaya geçmiştir. Böylece ahlak, sadece fertlerin vicdanına hitap eden mücerret ilkeler olmaktan çıkmış, herkesi bağlayan hukuki metinlere dönüşmüştür. Osmanlı mevzuatında bu değerlerin izini sürmek mümkündür. Bu çalışmada genel bir bakış açısıyla ahlâk-hukuk münasebeti konusuna değinilmiştir. Daha özelde Ahi Fütüvvetnâmelerindeki ahlâkî değerlerin Osmanlı üretim ve ticaret mevzuatına tesiri ele alınmıştır. Söz konusu değerlerin Osmanlı mevzuatına etkisini belirleyebilmek çalışmanın başlıca hedefidir. Bu doğrultuda bulguların tespiti, Fütüvvetnâmeleri daha önemli ve değerli kılacaktır. Osmanlı üretim ve ticaret mevzuatının yapım aşamasında Fütüvvetnâmelerdeki ahlâkî değerlerin etkisinin olduğu tezinin doğrulanması, tarihi ve ilmi açıdan ilim dünyasına ciddi bir katkıdır. Çalışma literatür ve kaynak belge taraması şeklinde başlamış, doküman inceleme yoluyla veri toplamayla devam etmiş, bu verileri tahlil, terkip, mukayese ve tasviri usulüyle sonuçlandırılmıştır. Ele aldığımız dönem, Osmanlı klasik dönemi olarak bilinen 16-18. asırlar arasıdır. Okuyucunun bütünlüklü bir görüşe ulaşabilmesi için, bu asırların öncesi ve sonrası hakkında da özet bilgi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahilik; Fütüvvetnâme; üretim; ticaret; mevzuat

ABSTRACT A new society was formed in Arabia with the religion of Islam. In this new society led by our Prophet, faith and morality, morality and law supported each other. After the death of our Prophet, the Rashid Caliphs, then the Umayyads and then the Abbasids became the representatives of Islam. During this time, institutions were formed. One of them is the institution of Futuwwa. The spread of the concept of futuwwa in Islamic countries is during the Abbasid period. The Anatolian Seljuk State was also included in the Futuwwa on the occasion of the Abbasids. Thus, the concept of futuwwa manifested and developed as "Akhizm" in Anatoli. The Akhis wrote moral books called "Fütüvvetname" to educate their members. The Akhis, who also took part in the establishment of the Ottoman State, took part in many units of the state and were influential. However, their main occupations are production, craft and trade. Therefore, the moral values in Fütüvvetnames inspired legal texts regulating production and commercial life. In this process, moral values took their place in business life. Thus, morality has ceased to be abstract principles that only appeal to the conscience of individuals, but has emerged as legal texts that bind everyone. It is possible to trace these values in Ottoman legislation. Our aim is to determine the effect of these values on the Ottoman legislation. Determining the findings in the targeted direction will make the futuwwatnames more important and valuable. Many motives come into play during the making of laws. Moral values are one of them. It is an important question whether the moral values in the futuwwetnames have an impact on the construction of the Ottoman production and trade legislation. Answering this question is an important historical and scientific contribution. Our study was carried out by means of literature and source document scanning, data collection in the form of document review and analysis, composition, comparison and description of these data. The period we are considering is between the 16th and 18th centuries, which we call the Ottoman classical centuries. In order to obtain a complete view, we have given brief information about the before and after of these centuries. We hope to obtain results that confirm the issue and problematic that we have studied.

Copyright © 2023 by İslâmî Araştırmalar

Keywords: Akhism; Fütüvvetname; production; trade; legislation

EXTENDED ABSTRACT

In the seventh century, when Islam came, a life was lived in the Arabian peninsula according to the conditions of the period. Islam found some of the current lifestyle and human behaviors wrong and harmful for its own reasons, and went to the path of correction and improvement. Thus, life was shaped by new norms and a new moral order was formed. This new order has two main sources: the verses of the Qur'an and the Sunnah/practices of our Prophet. In the society and life order shaped by our Prophet, there is a symbiotic relationship between morality and law. This new society, founded by our Prophet, dispersed after his death in order to spread their religion all over the world. In this period, which we call the history of Islam, the Rashid Caliphs, the Umayyads and then the Abbasids became the representatives of Islam; They pioneered the formation of institutions that shape the individual and society. One of them is the institution of Fütüwwa. The spread of the idea of futuwwa in Islamic countries was realized with the official invitation of the Abbasid Caliph Nasir Lidinillah to the heads of state who were subject to him to enter futuwwa. One of those who participated in the futuwwa with this invitation was the Anatolian Seljuk Sultan Izzeddin Keykavus (1211-1220). Thus, the concept of futuwwa entered Anatolia and later manifested and developed as "Akhizm". They wrote books called "Fütüvvetnâme" in order to educate the members of the Ahis. These books especially focused on moral values. The Ahis, who also took part in the establishment of the Ottoman State, took part in many units of the state and were influential. However, their main occupations are the production sector, craft and trade. Therefore, the moral values in Fütüwwetnames have inspired legal texts such as laws and regulations that regulate production, craft, industrial and commercial life. In this process, moral values took their place in business life. Thus, morality has ceased to be abstract principles that only appeal to the conscience of individuals, but has emerged as legal texts that bind everyone. It is possible to trace these values in Ottoman legislation. In this study, we touched on the issue of moral-law relationship with a general point of view. More specifically, we discussed the influence of the moral values in the Akhi futuwwetnames on the Ottoman production and trade legislation. Our aim is to determine the effect of these values on the Ottoman legislation. Determining the findings in the targeted direction will make the futuwwatnames more important and valuable. Many motives come into play during the making of laws. Moral values are one of them. It is an important question whether the moral values in the futuwwetnames have an impact on the construction of the Ottoman production and trade legislation. Answering this question is an important historical and scientific contribution. Our study was carried out by means of literature and source document scanning, data collection in the form of document review and analysis, composition, comparison and description of these data. The period we are considering is between the 16th and 18th centuries, which we call the Ottoman classical centuries. In order to obtain a complete view, we have given brief information about the before and after of these centuries. At the end of our study, we have reached the signs that support the problematic we have studied. According to this; production and trade legislation was prepared jointly with state officials and representatives of Akhi tradesmen unions. In this way, the moral values in the Fütüvvetnâmes were transferred to the laws. In this way, the state handed over many of its own duties to the Akhi tradesmen unions. Tradesmen's organizations have also gained state guarantee.

İnsanoğlu yeryüzünde hayatta kalabilmek amacıyla birtakım faaliyetler yapmak zorunda kalmıştır. Bu faaliyetler iyi-kötü, zararlı-faydalı, hayır-şer, doğru-yanlış gibi başlıklar altında tasnif edilmiştir. Yapılan işin niteliğini belirleyen tek bir amil yoktur. Hayat şartları, coğrafya, iklim, din, ahlâk, iktisat, hukuk, siyaset bu nitelemelerde belirleyici amiller olagelmiştir. İslâmiyet'in insanlıkla buluştuğu miladi yedinci yüzyılda Arabistan coğrafyasında da dönemin şartlarına göre bir hayat yaşanmaktaydı. Güney ve kuzey bölgelerle zorunlu bir etkileşim halinde olan bu hayatta geçim çoğunlukla ticaret yoluyla sağlanıyordu.[1] Oluşturdukları ticaret kervanları ile güneye ve kuzeye yolculuklar yapıyorlar, gittikleri bölgelerin sadece mal ve emtiasını değil, yerine göre kültürlerinin de taşıyıcısı oluyorlardı. Yemen ve Güney Arabistan'da İran ve Habeşistan etkisini, Kuzey Arabistan'ın doğu kısmında yine İran, batı kısmında Bizans ve Roma kültürlerinin izlerini görmek mümkündü. İslâm dini insan davranışlarının bir kısmını onaylarken, diğer kısmını ise kendi gerekçeleri ile yanlış ve zararlı bularak, düzeltme ve ıslah yoluna gitti. Böylece öncelikle Hicaz bölgesinde, insan ve toplum hayatı yeni bir düzene girmiştir. Bu yeni inanç düzeni ve ona bağlı olarak oluşan hayat tarzı, zamanla Hicaz dışındaki Arabistan yarımadası ve bugün İslâm coğrafyası dediğimiz bölgelerde yaygınlık kazanmıştır.

[1] İslâm'dan önce Kuzey ve Güney Arabistanda kurulan devletler hakkında bk. Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*, KURAMER Yayınları, İstanbul 2020, 29-200.

İnsanlara teklif edilen bu yeni inanç düzeni yeni bir ahlâk düzeni de oluşturmuştur. İslâm ahlâkı denilen bu yeni değerler manzumesinin ana kaynağı, Kur'an-ı Kerîm ayetleri ve Peygamberimizin (sav) uygulamaları olmuştur.[2] Kur'an-ı Kerîm ayetleri doğrultusunda yaşamaya çalışan ve Peygamberimizin terbiyesi altında yetişen bu zinde toplumun fertleri, O'nun vefatını müteakip, İslâmiyet'i yaymak için en yakından en uzağa ulaşabildikleri her yere gitmişlerdir. Gittikleri yerlerde dinlerinin mümessilleri, muallimleri, davetçileri olmuşlardır. Bu hareketlilik ve hummalı davet faaliyetleri, bugünkü İslâm coğrafyasının ana hatlarını çizmiştir. Çok kısa bir zamanda büyük coğrafyalara yayılan bu etkinin temelinde İslâm dininin ahlâkî ilkeleri ve ilk müntesiplerinin bu ilkelere bağlı samimi yaşantıları yatar. İslâm'ın yayıldığı coğrafyada yaşayan insanlar, muhatap oldukları ilk Müslümanların samimiyetlerinden ve ahlâkî meziyetlerinden azami derecede etkilenmişler ve kısa denecek süre içinde İslâm'ı kabul etmişlerdir. Tarih Müslümanların lehine gelişmiştir. Müslümanlar karşılaştıkları toplumlardan, hatta mücadele ettikleri İran ve Bizans'tan yararlanmanın yolunu bularak İslâm medeniyetinin temellerini atmışlardır. Raşid halifeler, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde bu gelişim büyük ölçüde devam etmiştir. Artık Abbasiler döneminde, İslâm Medeniyeti gerçeği kendisini Dünya'ya kabul ettirmeğe başlamıştır, denilebilir.

Bu dönem için, İslâm medeniyetinin temsilcisi doğuda ağırlıklı olarak Abbasi Devleti, batıda Endülüs Emevi Devleti ve halefleri olmuştur. Bu devirlerde ilim, fikir, sosyal hayat, ahlâk ve zihniyet itibariyle Müslümanlar, kendileri dışındaki dünyaya nazaran tartışmasız daha ileri hayat tarzına sahip olmuşlardır. İslâmi ilimler aynı dönemde tedvin edilmiş, her bir ilim dalında Müslümanlar müstakil eserler vermeğe başlamışlardır. Ahlâk ve onun alt kolu olarak, Fütüvvetle ilgili eserler de bu dönemde ilk defa yazılmıştır. İslâm'ın ilk döneminden itibaren şekil ve muhteva çeşitliliği taşıyan ahlâk edebiyatı, Müslüman toplumların kendi dillerinde telif ettikleri yahut başka dillerden tercüme ettikleri eserlerle zenginleşmiştir. Bugün başta Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış ve bu dilleri konuşan milletlerin kültürlerinden etkilenmiş diğer kültürlerde sayıları binlerle ifade edilebilecek ahlâkî esere rastlamak mümkündür.

1. İSLÂM'DA AHLÂK VE HUKUK İLİŞKİSİ

İslâmiyet'in insanlara ilk arz ve tebliğ edildiği Mekke'de, tevhide davet ile işe başlayan Hz. Peygamber, o dönemin Mekke ve çevresinde yaygın olan çirkin tutum ve davranışlardan uzaklaşmayı, bunların yerine güzel davranışlar sergilemeyi ilk Müslümanlara tavsiye etmiştir. İslâmiyet iman kadar, ondan asla ayrı tutulamayacak olan ahlâklı yaşantıyı da beraberinde önemsemiştir.

Peygamberimiz, hayatı boyunca şartlar ne olursa olsun, hiçbir zaman ahlâkî çizgiden asla ayrılmamıştır. O'nun bu kararlılığı, Kur'an-ı Kerîm ayetlerinin güçlü vurgularıyla açıklanabilir. Etrafında halkalanan ilk Müslümanlar da parça parça inen Kur'an-ı Kerîm ayetlerinden beslendikleri gibi canlı örnek olarak Hz. Peygamber'i takip etmişlerdir. [3]

Kur'an-ı Kerîm'in Mekkî sureleri ağırlıklı olarak iman esaslarını ele alarak, fertlerin şahsiyetli ve sağlam ahlâklı olmalarını hedeflemiştir.[4] Medine'de inen sureler ise daha çok hukuk ve muamelatla ilgi-

[2] Bk. Muhammed Abdullah Draz, *Kur'ân Ahlâkı*, çev. Ünver Günay - Emrullah Yüksel, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009; Hüseyin Yıldız, *Nebevi Ahlaktan Yansımalar,* Semere Yayınları, İstanbul, 2020; İbrahim Cücük, *Ayet ve Hadislerle Peygamberimiz (Yaşayışı, Ahlakı, Prensipleri)*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1999.

[3] Bk. İbn İshak, Ebû Abdillah Muhammed b. Yesar el-Muttalibî el-Kureşî, *Sîretü İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, Konya 1981, s.195-196; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Meafirî el-Himyerî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyarî, Abdülhafız Şelebî, Mustafa Elbânî Yayınları, Kahire,1355/1936, 1/359-360; 2/75; el-Mümtehine 60/12.

[4] Kur'an'ın Mekkî ayetlerinin bir zihniyet inşa ettiği hususunda bk. Ömer Müftüoğlu, *Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi*, Otto Yayınları, Ankara, 2016, s.122.

lidir.[5] Bunlar Medine'de geçen on yıla yakın dönemde ihtiyaçlarla eşzamanlı olarak kademe kademe devreye girmiştir. Hz. Peygamber Medine'de devlet başkanı olduğu gibi, bu devletin yürütme organının başı olarak, yürütmeyi yönetmiştir. Her türlü dava ve ihtilaf O'nun tarafından çözüme kavuşturulmuştur.[6] Öyle ki O'nun verdiği yargı kararları ayrı bir literatür oluşturacak yekuna ulaşmıştır.[7] Bu dönemde ahlâkla hukuk birbirinden beslenmiş, birbirini hep desteklemiştir. Örnek olarak, Hz. Peygamber, bir olay üzerine haklı olduğu halde kendisini iyi savunamayan şahsın davayı kaybetmesi üzerine *"Ben sadece bir beşerim. Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinden daha güzel ifade eder ve ben de ondan duyduğuma göre onun lehine hükmetmiş olabilirim. Bu şekilde kime (hataen) kardeşinin hakkından bir şey vermişsem, onu asla almasın. Çünkü bu takdirde ona ancak bir ateş parçası vermişimdir"*[8] şeklinde açıklama getirince kazanan şahıs, gerçeği itiraf etmiş ve önceden davayı kaybeden tarafın haklı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu olaydan da anlaşılacağı üzere İslâm dini ve bu çerçevede oluşan hukuk nizamı, sadece zahiri şartlarla yetinmemiş, başından sonuna kadar, ahlâkî esasları göz önünde tutmuştur. Hz. Peygamber hayatta olduğu süre boyunca, ahlâkla hukukun iç içeliği tavrı korunmuş, ahlâkla hukuk ilişkisi, "lazım-melzum ilişkisi" şeklinde, karşılıklı birbirini etkileyerek devam etmiştir.

Ahlâkın hukuk üzerindeki etkisi, birtakım yaygın ahlâkî değerlerin, sonradan kanun maddesi haline dönüşmesiyle sürüp gitmiştir. Bu dönüşüm ahlâk-hukuk arası etkileşimin tescil edilmesi demektir. Yüzyıllar boyu kadı ataması, hakem tayini, mahkemede şahitlik ve idareci seçiminde adayların üstün ahlâkî vasıflar taşımaları şartı aranmıştır. Yine bu etkileşim sonucu, ahlâkî ilkeler resmi güvence kazanmıştır. Böylece hukukun da insanlar üzerindeki güvenilirliği, objektif bir özellik kazanarak tesir gücünü ve sahasını genişletmiştir.[9] Hz. Peygamber'den sonra Hulefâ-i Râşidîn dönemi ana hatlarıyla, bu tavrın devamı mahiyetindedir. Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde, sınırların genişleyip yeni insan toplulukları ve farklı kültürlerle karşılaşmalarda Müslümanlar, günün şartlarına uygun düzenlemeler yapmışlardır. Sosyal ve fikri hayattaki canlılık, teknolojiye uyum ve terkip kabiliyeti bu dönemlerin öne çıkan bariz hususiyetlerindendir.[10]

2. FÜTÜVVETTEN AHİLİĞE

11. yüzyıla gelindiğinde Müslümanlar inanç, ahlâk ve hukuk sahalarında devam eden dönemde klasikleşecek, müstakil eserlerini vermişlerdi. İlmi ve fikri canlılık devam etmesine karşın siyasi yönden iktidarı temsil eden Abbasiler zayıflamış, sınırlar içinde irili ufaklı birçok bağımsız devlet ortaya çıkmıştı. Bağdat'taki Abbasi halifesi, bu devletler üzerinde ancak ruhani ve manevi nüfuzu ile varlığını sürdürüyordu. Abbasi hilafet kurumu, siyasi yönden Büyük Selçuklu Devletinin tesiri altındaydı. Devletin son kudretli hükümdarı Sultan Sencer'in (ö.552/1157) ölümünden sonra, Büyük Selçuklu Devletinin, Abbasi hilafeti üzerindeki etkisi kalmamıştı. Mevcut durumdan yararlanarak Bağdat ve havalisinde maddi hâkimiyetlerini tekrar kuran Abbasi hilafetinde bu manevi nüfuz, Halife Nâsır Lidinillah (575-622/1180-

[5] Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 3. Baskı, Suûd-i Arabistan,1400/1980, 1/199-200; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 1991, s.62.

[6] Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, DİB Yayınları, Ankara, 1979, s.39.

[7] Fahrettin Atar, "Kadı", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 2001, 24/66.

[8] Buhârî, Ahkâm, 20.

[9] Zeki Yaka, "İslâm hukukunda Ahlakın Hukuk İçindeki Yeri ve Hukukun Tesir Gücüne Etkisi", Geçmişten Geleceğe Ahlâk Sempozyumu, ed. Asife Ünal, Bartın Üniversitesi Yayınları, Bartın, 2015, s. 382, 367, 393.

[10] Bk. Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emeviler-Abbasiler,* MEB Yayınları, Ankara, 1983, s.129-189; İbrahim Sarıçam - Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, TDV Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2014, s. 43-44.

1225) zamanında oldukça geniş ve kuvvetli bir mahiyet almıştı. Halife Nâsır Lidinillah kuvvetini yitirmiş Abbasi Devletini güçlendirme gayesiyle, halk üzerinde müspet tesiri bulunan çevrelerin desteğini almak üzerine gayretini yoğunlaştırmıştı.

Fütüvvet sahibi çevreler de devletin güçlendirilmesi hedefinde, desteğine ihtiyaç duyulan kesimlerdendi. Halife Nâsır Lidinillah, bu amaçla Bağdat'ta reisü'l-fityan[11] olan Şeyh Abdulcebbar'ın elinden fütüvvet erkânı üzere elbise giyerek, merasimle bu teşkilata dâhil olmuştur. Aynı zamanda devrin büyük sufilerinden Şihabeddin Ebû Hafs Ömer Suhreverdi'ye (ö.632/1234) tasavvuf-fütüvvet ve imamiye akidelerini birleştirerek bir "fütüvvetnâme" yazdırmış böylece şeyhin manevi nüfuzundan istifade etmiştir. Halife bu hamlelerle, değişik zümreler içinde yer alan fetâları birleştirerek onları tek bir çatı altına toplamış oldu. Kendisini de fetâların emir ve muktedası[12] ilan edip elinden fütüvvet şalvarı ve şedd kuşanmayanların gayrimeşrû olduklarını duyurdu. Nasır o zamanki mevcut devletlere de elçi göndererek, fütüvvete girmelerini istedi.[13] Harzemşahlar (Harizmşahlar)[14] dışında birçok devlet başkanı bu davete icabet etti. Davete icabet eden sultanlardan birisi de Anadolu Selçuklu hükümdarı I. İzzedin Keykâvus (608-616/1211-1220)dur. Sultan Keykâvus tahta çıkış haberini hocası Şeyh Mecdüddin(ö.618/1221)[15] ile Nâsır Lidinillah'a gönderince, Halife de Keykavus'un sultanlığını tanıyarak, fütüvvet teşkilatına mensup bazı şeyhleri, ilim ve fikir adamlarını Anadolu'ya gönderdi. Muhyiddin İbnu'l-Arabî(ö.638/1240), Evhaduddin el-Kirmâni(ö.635/1238), Şeyh Nasuruddin Mahmud el-Hoyî (Ahi Evran-ı Veli)(ö.660/1262), Ebu Cafer el-Berzâî(ö.?), Arabgirli Şeyh Hasan Onar(ö.?), Ebû'l-Hasan Ali el-İskenderânî(ö.?) bunlardan bir kaçıdır.[16]

Halife Nâsır Lidinillah'ın fütüvvet kurumu vasıtasıyla Abbasi hilafetinin nüfuzunu yeniden tesis gayretlerinin ne kadar sonuç verdiği ayrı bir araştırma konusudur. Yalnız bu faaliyetinin Anadolu'da karşılık bulduğu ve bu tarihten sonra fütüvvetten mülhem Ahiliğin gelişip, yerleştiğini görüyoruz.[17] Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollar karşısında tutunamayıp tarihe karıştığı dönem ve arkasından Beylikler Devrinde, Anadolu Ahiliği bu coğrafyada ahlâkî değerleri temsil eden zümrelerden birisi olmuştur.

2.1. AHİLİK VE FAALİYET SAHALARI

Bu dönemde Anadolu Ahileri, mevcut kargaşa içinde devamlı sulh, sükûn unsuru olmuşlardır. Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya sığınan nüfusun barındırılması, yerleştirilmesi görevini üstlenmişlerdir. Ayrıca Moğol işgaline karşı direniş hatları oluşturmuşlar, şehirleri savunmuşlardır. Esnaf ve sanatkârların teşkilatlandırılması, ilim, irfan, üretim vasıtalarının canlı tutulması, başsız halkın rehberliğini yaparak şehirlerin idaresini ellerine alıp, asayişin sağlanması, hatta yeni ihtidaların öncüsü olmak gibi görevleri yerine getirmişlerdir.[18]

[11] "Fetaların başkanı" anlamına
[12] "Kendisine uyulan, tabi olunan" anlamına
[13] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrût, 1424/2003, 10/ 453.
[14] Aydın Taneri, *Harzemşahlar*, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s. 68.
[15] Sadreddin-i Konevi'nin babası.
[16] Mikail Bayram, *Ahi Evren Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s.29-30; Faruk Sümer, "Keykâvus", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 2002, 25/ 352-353.
[17] İsmet Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1985, s.133.
[18] Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul, 1971, s. 461-462; Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı,* Marifet Yayınları, İstanbul, 1981, s.175-179; Ziya Kazıcı, "Ahilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 1998, 1/ 540-541.

Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılan Ahilik[19] pek çok devlet adamını, askeri zümre mensuplarını, kadı ve müderrisleri, tarikat şeyhlerini bünyesinde toplamıştır. Bu durum 14. yüzyıla kadar sürmüştür. Ahilik teşkilatı mensupları Osmanlı Devleti'nin de kuruluşunda rol almışlardır. Devletin temel harcını koyanlardan bir kısmı bu mücahit dervişlerdir.[20] Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebâli bir Ahi şeyhidir. Orhan Gazi "İhtiyaru'd-din" lakabı alarak şedd kuşanmış, I. Murad Ahilerin başı sayılmış ve Fatih devrine kadar birçok vezir ve âlim Ahilik mensubu olmuştur.[21]

2.2. AHİLİK VE FÜTÜVVETNÂMELER

Ahilik Teşkilatı bütün bu çalışmaları yaparken, mensuplarının eğitimini de aksatmamıştır. Teşkilata dâhil olan gençlere sadece meslek bilgisi değil, dinî, ahlâkî, içtimaî bilgiler bir bütün halinde verilmiştir. Bu yönüyle Ahilik bir eğitim ocağıdır.[22] İlk örnekleri Arapça ve Farsça kaleme alınan Fütüvvet kitaplarından mülhem olarak, Türkçe "Fütüvvetnâme"[23] adı verilen eserler yazılmıştır. Bu eserler Ahilik mensubu şahısların, çalışma tüzüğü, el kitabı ve ilmihâli mahiyetindedir. Bu kitapların muhtevası, umumi ahlâk kitaplarından farklı olarak, bir çırağın mesleğe kabul edilişinden, emekli oluncaya kadar, bütün merasimlerin peygamberler, sahabîler, veliler ve ahlâkî ilkelere atıf yapılarak anlatılışıdır. Bir Ahi mensubunun mücehhez olması gereken ahlâkî hususiyetler, Kur'ân-ı Kerîm'den ayetler, Peygamberler, Sahabe-i Kirâm ve İslâm büyüklerinden misal verilerek, meslekle irtibatlandırılmıştır.[24] Böylece meslek mensubu olan kişi yahut bir zanaatkâr yaptığı işin pasif faili değil, vazifesini İslâm dininin öğretileri doğrultusunda icra eden, bir İslâm büyüğünün davranışını kendine örnek alan ve bu örnekliği kalfa ve çıraklarına gösteren bir usta olmuştur. Bu vasıfları taşıyan bir ustanın elinden çıkan iş, kutsiyet kazanmış, ibadet şuuruyla yapılan bir önemli görev seviyesine yükseltilmiş olur. Ayrıca yaptığı işin kutsiyetine inanmış sanatkâr veya esnafın, mesleğine sadakat ve özveriyle bağlanması, ihanet etmemesi, var olan itibarını sarsmaması fikri aşılanmıştır. Bu fikir ise, Osmanlı esnafında mesleği gelenek halinde sürdürme, ananeye bağlı kalma ilkesini ortaya çıkarmıştır.

Bugün elimizdeki en eski fütüvvetnâme, mutasavvıf ve müfessir Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö.412/1021)'nin kaleme aldığı *Kitabu'l Fütüvve*'dir.[25] Bu eser beş bölüm ve yaklaşık doksan küsur başlıktan müteşekkildir. Kitapta ahlâkî ilkelerin bütünü, fütüvvetin icapları olarak verilmektedir. Fütüvvet ahlâkı, hayatın her sahasını ilgilendirdiği gibi, ahireti de içine almaktadır. Takip edilen usulle, bir fütüvvet mensubu olan feta'nın tüm hayat algısı şekillendirilmekte, yeni bir insan modeli inşa edilmektedir. Bu dürüst ve ahlâklı model tutmuş ve çağlar boyu "İslâm ahlâk nizamı", fütüvvet uygulaması olarak tezahür etmiş, Anadolu'da da Ahilik şeklinde hayata geçirilmiştir.

Türkçe yazılan Fütüvvetnâmelerde de aynı yol izlenmiş, iş ve meslek hayatı, ahlâkî bütünlük içinde verilmiştir. Türkçe telif edilen ilk Fütüvvetnâmelerden birisi olan *Radavî Fütüvvetnâmesi*'nde meslek çeşitleri olarak; "*berberler, müezzinler, ulaklar (peykler), sancakdarlar, tabibler, ahiler, şeyhler, seyisler,*

[19] İbn Batuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi, Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garâibi'lEmsâr ve'l-Acâibi'l-Esfâr*, çev. Muhammed Şerif Paşa, sad. Mümin Çevik - Ali Murat Güven, İstanbul, 2010, s. 204-205,208, 214, 227, 230-231. İbn Batuta, Seyahatname'sinde Anadolu'nun gezdiği vilayetlerdeki Ahilerden bahseder.

[20] Mustafa Kara, 'Osmanlılar'da Tasavvuf ve Tarikatlar', *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayınları, İstanbul, 1996, 1/233.

[21] Taşköprüzade, Usâmeddin Ebi'l-Hayr Ahmed b. Mustafa, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* nşr. Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1985, s. 4-6, 11-13; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1972, 1/530-531; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1974, s. 97, 102.

[22] Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi,* MEB Yayınları, İstanbul, 1990.s.19-20, 35-39.

[23] http://www.ahlakterimleri.com/terim-detay.php?terim_id=12795

[24] İbrahim Aslanoğlu, *Yazarı Bilinmeyen Bir Fütüvvetnâme,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 58-65.

[25] Bu eser Süleyman Ateş tarafından *"Tasavvufta Fütüvvet"* ismiyle Türkçeye çevrilerek, metni ile birlikte Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları arasında 1977 yılında neşredilmiştir.

müfessirler, silahşorlar, gaziler, yapıcılar, çamurcular, kasaplar, palan dikiciler, ekmekçiler, bakkallar, aşçılar, sakalar, tellaklar, bahçıvanlar, hamamcılar, natırlar, debbağlar, terziler, çullahlar, takke dikenler, kürkçüler, keçeciler, hafızlar, hattatlar, demirciler, çilingirler, kazancılar, kalaycılar, sahhaflar, şairler, iğneciler, nalbantlar, kuyumcular, helvacılar, attarlar, kazzazlar, tacirler, paşmakçılar, çizmeciler, sarraçlar, penbeduzlar, kılıççılar, bıçakçılar, farraşlar, meş'aleciler, kalkancılar, balıkçılar, gemiciler, güreşçiler, çavuşlar, cerrahlar, dülgerler, taşçılar, okçular, yaycılar, kandilciler, boyacılar, kirişçiler, çanakçılar, çiftçiler, hurdacılar, çobanlar, simitçiler, kadılar vs"[26] gibi bir kısmı hizmet üreten, bir kısmı da doğrudan imalat ve o günün sanayiini ilgilendiren meslek erbabı zikredilmektedir. Fütüvvetnâme boyunca her vesile ile bu meslek erbabına, gözetilecek genel ahlâk ilkeleri ve yeri geldikçe özel olarak dikkat edilmesi gereken hususlar, sorulu cevaplı bir üslupla verilmektedir.

Fütüvvetnâmelerdeki sorulu cevaplı üsluba şu diyalog örnek verilebilir: *"Eğer senden suâl etseler tarikatın erkânı kaç şey üzerinedir? El-Cevab: Altı şey üzerinedir. Evvel. İlim, İkinci: Hilim, Üçüncü: Sabırdır, Dördüncü: Rıza, Beşinci: İhlâs, Altıncı: Hulk-ı hasen* (Güzel ahlâk);[27] ilkelerine atıf yapılmaktadır. Özel olarak silah üzerine yapılan vurguda;" *Eğer senden suâl etseler, silahın ihlâsı nedir ve silahın kıblesi nedir? El-Cevab budur ki; silahın ihlâsı gazaya varmakdur, silahın kıblesi abdestli olmakdır ve çerâğı şeriatı berk tutmakdır ve silahın kıblesi üstadından ve şeyhinden yüz döndürmemekdir. Eğer senden suâl etseler, silahın noksanlığı nedir ve silahın ağrığı nedir ve çirkliği nedir ve silahın karanlığı nedir ve silahın mühürsüzlüğü nedir ve silahın ölüsü nedir ve dirisi nedir? El-Cevab; silahın ağrığı (*kötüsü*) gazâdan yüz döndürmekdir ve silahın noksanlığı yoldaşını bırakmakdır ve silahın çirkliği yoldaşına hıyanet etmekdir ve silahın mühürsüzlüğü yüreği* (cesareti*) olmamakdır ve silahın ölüsü yaramaz işde olmakdır ve dirisi eyü işde olmakdır*",[28] şeklinde silahla ilgili hususlar bir dizi ahlâkî değerle irtibatlandırmıştır. Çünkü her ahi savaş zamanında doğrudan doğruya vatan müdafaası için asker olarak eğitilir, cihat görevi ise en mühim ibadetlerden birisidir.

Ahiliğin başından itibaren özellikle Osmanlı Devletinin kuruluş ve müesseseleşme dönemlerinde, ahilik mensubu zümrenin en az üçte biri, barış zamanında askerliği meslek olarak sürdürmüştür. Dolayısıyla her ahi için askeri kimliği ile irtibatlı olarak silahı, silahla irtibatlı olarak da ahlâkî kaideler vazgeçilmezdir. Zaman içerisinde çeşitli meslekler için de, o mesleğe hitap eden hususi Fütüvvetnâmeler kaleme alınmıştır. *Risâle-i Habbazân* (Fırıncılar Risalesi), *Kitâb-ı Sakka* (Su dağıtan sakaların el kitabı), *Risâle-i Bâpendelbu* (Dokuyucular Risalesi) ve benzeri Fütüvvetnâmelerde o mesleğin incelikleri ve ayrıntıları, nasıl daha güzel icra edileceği anlatılmıştır. Örnek olarak *Kitâb-ı Sakka*'da, sakaların gözetmesi gereken yetmiş sekiz adet genel ahlâk ilkesi kitabın çeşitli yerlerine serpiştirilerek verilmiştir. Saka neferine özel olarak ise, gayret, çalışkanlık, hiyerarşiye riayet, suyun temiz ve kalitesinin yüksek olması, bu suyun ahiret armağanı olarak büyük küçük demeden herkese dağıtılması[29] üzerinde durulmuştur.

2.3. FÜTÜVVETNÂMELER VE ESNAF BİRLİKLERİ

Ahilik teşkilatı, özellikle barış zamanında yukarıda da değinildiği üzere, Osmanlı esnaf ve zanaatkârlarını yetiştirme, mesleği icra, imalat, sanayi, ticaret gibi iktisadi ve içtimai bünyeyi tanzim etmiştir. Kendi müntesiplerini eğitip, yönetirken, telif ettikleri eserlerde/Fütüvvetnâmelerde riayet ettikleri kai-

[26] Radavî, Abdulgani Muhammed b. Alaüddin el-Hüseyni, *Fütüvvetname-i Tarikat*, haz. Osman Aydınlı, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s.176 vd; Radavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr,* Sadullah Gülten - Hacı Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul, 2014, s.158-198.
[27] Radavî, *Fütüvvetname-i Tarikat*, s.156.
[28] Radavî, *Fütüvvetname-i Tarikat,* s.256.
[29] Adil Şen, *Kitâb-ı Sakkâ (Sakalar El Kitabı),* Araştırma Yayınları, Ankara, 2013, s. 54-57,70.

deler, daha sonraları Osmanlı Devletinde bu alanda hazırlanmış resmî kanunnamelerin temelini teşkil etmiştir. Bunun sonucu olarak Osmanlı ülkesinde, bütün Müslüman sanatkârlar, ahi babalardan veya onun yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlik ve izin belgeleri ile iş görür, sanat icra eder ve satış yapar hale gelmiştir.[30] Bu yetkilendirme devletin büyümesiyle Balkanlara, resmî sınırları da aşarak Doğu Türkistan'a kadar yayılıp, yerleşmiştir.[31] Esnaf ve işçilerin ahlâkî-sosyal disiplini nazari olarak Fütüvvetnâmeler ile ele alınıp, ameli olarak ahi zaviyelerinde sağlanırken, hizmet ve mal üretim şartları, esnaf teşkilatı ve devletin işbirliği sayesinde ayarlanmıştır.[32]

Kaçak ve kalitesiz üretim, karaborsa vb. durumlar yerleşik esnafı zarara uğrattığı gibi itibar kaybına da sebep oluyordu. Bu gibi durumlarda esnafın şikâyet mercii devlet olacağı için, resmi makamlarla karşılıklı münasebetler bir düzene bağlanmıştır. Esnaf ustaları, esnafın seçiminden sonra padişah beratıyla göreve başlardı. Bu beratla resmileşen iş yeri ve iş kolu devletin desteğini yanına almış olarak rahat eder, devlet de her türlü kaçağa karşı, kontrolü elde tutmuş olurdu. Böylece karşılıklı işbirliği zamanla kuvvetlenmiştir.[33] Ayrıca her iş kolu, meslekî faaliyetinde tabi olacağı özel kuralları, kendi aralarında kararlaştırır ve bu müşterek karar onaylanmak üzere kadıya sunulurdu. Kadı; şeriate, kanunlara, müesses örf ve adetlere aykırı olup olmadığına dair incelemesini hızla tamamladıktan sonra teklifi, Dîvan-ı Hümâyun'a arz ederdi. Dîvanın onayından sonra, ustalar tarafından hazırlanmış bu taslak, kendileri için artık bağlayıcı niteliği olan bir temel belge haline gelirdi. Bu yolla ahilik terbiyesi altında yetişen esnafın zaviyesinde okuduğu Fütüvvetnâmelerdeki yazılı ahlâkî ilke ve değerler, resmîleşerek mevzuattaki yerini alırdı.

İşleyişte belirlenen kaideleri uygulamak ve muhtemel sapmaları önlemek için gerekli icra organı ise "ihtiyar ustalar/nizam ustaları" denen ileri gelen ustaların teşkil ettiği, idare heyetiydi. Bu heyetin başkanı olan kethüda ve yardımcıları da esnaf tarafından kendi içinden çıkan adaylardan kadı'nın huzurunda seçilirdi. Kadı seçim tutanağı mahiyetindeki hücceti defterine kaydeder, bir nüshasını da esnafa vererek durumu resmileştirmiş olurdu. Kendi iç düzenlerini sağlamada özerk olan esnaf, mesleki ihtilafları imkân nispetinde tavsiye, nasihat ve telkin yoluyla kendi içinde hallederdi. Kamuyu ilgilendiren bir durum olduğunda ise kadı doğrudan müdahale ederdi.[34] Esnafla ilgili Kadı'nın kurduğu "meclis-i Şer'îde "ahi baba" savcı olarak vazife yapar, hüküm o şekilde verilirdi.[35]

Çarşı ve pazarda üretilecek malın kalitesi, standardı ihtisab kanunları ile tayin edilir, pazarda muhtesip teftişi[36] ile mal kontrolü sağlanırdı. Özellikle pazarda satılacak malın fiyatını tespitte yetki, kamu otoritesi olarak kadıya aitti. Esnaf fiyatın belirlenmesinde danışmanlık ve teknik bilgi sunar, gereğinde kadının huzurunda narh tespiti yapabilirlerdi.[37] Böylece esnaf tarafından tespit edilen standartlar ve narhlar padişah fermanı haline getirilir, yayımlanır ve uygulamaya konurdu.[38]

---

[30] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 125-126.

[31] Emine Gürsoy Naskali, "Doğu Türkistan'da Ahilik", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 97-100; Mustafa Mehmet, "Balkanlarda (Romanya-Dobruca Dahil) Ahilik Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 234-240.

[32] Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilâtı*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas, 1998, s.113.

[33] Halil İnalcık, "Ahilik, Toplum Devlet", *Doğu Batı Makaleler II*, Doğubatı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2016, s.85.

[34] Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, 8. Baskı, İstanbul, 2012, s. 298-300; İsmet Uçma, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2011, s. 114,119,121.

[35] Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehri-Gülşehri-Babailer-Ahiler-Bektaşiler*, Yeniçağ Matbaası, 3. Baskı, İstanbul, 1948.s.76.

[36] Çarşı ve pazarın teftişi muhtesibin görevi olmakla birlikte, bilhassa İstanbul'da veziriazam, İstanbul Kadısı, Yeniçeri Ağası ve Çavuşbaşı gerekli kontrolleri yapardı. İstanbul'da narh/fiyat belirleme işi veziriazamın başlıca görevlerinden birisi idi. bk. Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II (Tagayyür ve Fesad Dönemi 1603-1656),* İş Bankası Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2020, s.359; Padişahın da gerekli gördüğünde tebdil-i kıyafet yaparak çarşı pazar teftişi yaptığı bilinmektedir.

[37] Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 80-81; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 52 vd.

[38] Yusuf Ekinci, *Ahilik*, TSE Yayınları, İstanbul, 1988, s.51; Uçma, *Ahilik*, s.178-180.

Bu kanunname ve nizamnamelerin hazırlanışından uygulanmasına, başından sonuna kadar nezaret eden kadro şu üyelerden oluşurdu. Adlî, mülkî, beledî işlerin hepsinden sorumlu kadı, kadının yardımcısı olarak, çarşı-pazar teftişinden sorumlu muhtesip. Bu kişiler devletin resmî görevlileridir. Esnafın içinden seçilip, kadının tasdikiyle yarı resmi bir hüviyet kazanarak, devletle münasebetlerde esnafın temsil makamı olan kethüda, kethüdanın her türlü işte yardımcısı durumundaki yine esnaf içinden seçilen yiğitbaşı ve nihayet yirmi otuz yıllık tecrübe sahibi kıdemli ustalardan oluşan bir heyet halinde ehl-i hibre ise bu meclisin sivil üyeleridir. Resmi üyelerin devletin müesses eğitiminden geçmiş kanun adamı, sivil üyelerin de resmi eğitimle uyumlu bir terbiye ile olgunlaşmış meslek erbabı olduğu bu yapı, ahlâk, zihniyet ve maksat itibariyle birbiriyle uyumlu paydaşlardır. Mevzuâtı oluşturan kanun, nizam, yasak vb. metinlerin içinde bu görevlilere yeri geldikçe atıfta bulunulmuştur. Anılan kadro tarafından hazırlanan taslak, ancak Padişahın tasdikinden sonra resmiyet kazanmış, icabına göre uygulanmak üzere kanun, nizâm, yasak veya narh adı altında, ilgili şehir veya bölgelere gönderilmiştir.

Ahilik anlayışı çerçevesinde oluşan Osmanlı esnaf birlikleri, mesleklerini icra ederken, faaliyetlerinin bütün safhalarında, dikkate aldıkları bir değerler manzumesi teşkil etmeyi başarmışlardır. Bunlar, rekabet ve çatışma yerine, işbirliği ve dayanışma, karşılıklı kontrol, imtiyaz ve tahsis ilkelerine riayet, geleneğe bağlılık, hizmette kusursuzluk, imalatta sıfır hata, kanaatkârlık, adalet, insaf, dürüstlük ve her şeyden önemlisi dünyevilikten uzak durma gibi hasletleri yaşamış veya yaşatmaya çalışmışlardır.[39] Bu değerlerin birkaçını veya tamamını herhangi bir Fütüvvetnâmede görebiliriz. Bu değerlerden ilham alınarak hazırlanmış iş, üretim ve ticaret mevzuatını ise; kanunnameler, nizamnameler ve kadı sicillerinde bulmamız mümkündür.[40]

Osmanlı üretim ve ticaret mevzuatının tamamen Fütüvvetnâmelere dayandığını söylemek elbette doğru bir tespit olmaz. Başka kaynaklar da bu mevzuatın oluşumunda etkili olmuşlardır. İşin tabiatı gereği bir kanunun hazırlanmasında birçok saik devreye girer. Ancak kanunları hazırlayan kadro ve hitap ettiği hedef kitlenin önemli bir kısmı Ahilik terbiyesinden geçmiş bir kesimin nizamnamelerine Fütüvvetnâmelerden katkı yapılması da son derece doğaldır. Fütüvvetnâmelerin, okuyucularını mesleğin iyi bir erbabı olması için yetiştirmesi yanında başka da katkıları olmuş mudur sorusu, şimdiye kadar cevabını müstakil bir çalışmada bulmuş değildir. Bundan sonraki örnekler, bu soruya cevap olması maksadıyla ortaya konulacaktır.

2.4. FÜTÜVVETNÂMELER VE MEVZUATA ETKİSİ

Osmanlı Devleti'nin bilinen en eski kanunlarından birisi olan h.907/ m.1502 tarihli '*Bursa İhtisâb Kânûnnâme*'sinde konumuza ışık tutacak bilgiler mevcuttur.[41] Kanunname'ye göre o tarihte Bursa çarşı ve pazarında faaliyet gösteren doksan bir adet iş kolu vardır. Her bir mesleğin kendi *ehl-i hırfet* denilen çalışanlarından, ayrıca o meslekte uzmanlaşmış, bilirkişi makamındaki *ehl-i hibre,* şehir halkından yeteri kadar güvenilir insan, çarşı ve pazarı teftişten sorumlu *ihtisap görevlileri*, şehir kadısı huzurunda bir heyet oluşturarak, alınan satılan her türlü mal, yiyecek içecek, giyecek, günlük hayatta kullanılan her

[39] Muallim Cevdet, "Ahi Ocaklarında Ahlâk ve Adap Dersleri", Büyük Mecmua, 1335/1919, sy:10, s.155-156; Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1981, s. 53-65, 95-96; Muhittin Şimşek, *TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması Ahilik*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2002, s.178-179.

[40] Kanunname için bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, c. 1-9, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990-99; M. Macit Kenanoğlu, "Osmanlı Kanunnâmeleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahlil", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. 3, sy: 5, s. 141-186; Esnaf Nizamnameleri için bk. Ahmet Kal'a, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1,* İBB. Yayınları, İstanbul, 1998; Ahmed Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, haz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987; Kadı Sicilleri için bkn. Kadı Sicilleri Kataloğu Veri Tabanı, İSAM.

[41] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, 1/191-212.

türlü malzeme ve hizmet değerlendirilerek; önceki durum, mevcut durum ve olması gereken durumun tespiti yapılmış, eksik ve aksaklıklar araştırılarak sebepleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra her meslek ve hizmet kolu için ölçü, ayar, kalite ve standartlar belirlenmiş, fiyatlandırma sonrası hazırlanan taslak padişahın tasdiki ile kanunlaşmıştır.

Bu kanunun hazırlanışından, kanunlaşıp, uygulanması arasındaki bütün safhaları, Fütüvvetnâmelerdeki ahlâkî değerler ile uyuşması açısından ele aldığımızda; halk dâhil olmak üzere bütün paydaşların bir arada karar vermeleri, insan unsurunun yüce tutulması, istişare, kardeşlik ve dayanışma; herkesin kendi işini yapması, korsan işlere fırsat verilmemesi, uzmanlığa, yol ve erkâna riayet, yolunda sa'yî olmak, işi ehline vermek ve meslek ahlâkı; hileli muamele, eksik ve sahte olanın yasaklanması, üretilen mal ve hizmetin düzgün olması, ihlas ile çalışmak, hulûsu tam, pâk olmak ve iş ahlâkı; fahiş fiyatlandırmanın yasaklanması, kanaatkâr olma, hakkaniyet, helal lokma şuuru ve haram yememe; karaborsa, tefecilik ve her türlü yolsuzluğun yasaklanması, karşılıklı murakabe, dürüstlük ilke ve değerleri ile irtibatlandırabiliriz.

Kanunun 71. maddesinde *"Hammallar nalsız at istihdam etmeyip, dağ yükünün iki katından ziyade götürmeye"*[42] ifadesiyle, o güne göre çok ileri sayılabilecek bir ilke gözetilmiştir. Çünkü nalsız bir atın istihdamı, o hayvanın sakatlanması, fazla yük vurulması ise zorlanması ve eziyet ihtimalini dikkate alma anlamına gelmektedir. 1502 tarihli "*İstanbul İhtisab Kanunu*"; " 58. Maddesinde aynı mevzu daha açık işlenmiştir. " *Ve ayağı yaramaz bârgiri işletmeyeler. Ve at ve katır ve eşek ayağını gözedeler ve semerin göreler. Ve ağır yük urmayalar; zira dilsüz cânı vardır…".*[43] Burgazî Fütüvvetnâmesinde buna karşılık, " *âdemîlerden ve canavarlardan hiç kimse andan incinmeye…*" [44] ifadesi ile kanundaki ifade aynı endişenin eseridir. Bu endişe halkımız arasında da geçerlidir. Ağızsız dilsiz hayvana eziyet büyük vebal sayılır. Çıkarılan kanunların ruhunda sadece ticari kaygı değil, şefkat ve merhametli olma ilkesi, hayvan haklarını da kapsayacak şekilde resmiyete geçirilmiştir.

"1499 tarihli *İstanbul Hasları Kanunu"*[45] girişinde, bu arazilerde çalışanlara yapılan haksızlıkların ortadan kaldırılması, bidatler ve hilelere karşı kesin hüküm olarak, "*Şüphesiz ki Allah, adaleti, ihsanı emreder...*"[46] ayeti gereğince muamele yapılması, kanunun çıkarılması için gerekçe tutulmuştur. Radavî Fütüvvetnâmesinin girişinde müellif, bu risalenin yazılış amacı olarak, *esahh kavle göre, âyet ve hadîslerden fütüvvetin esaslarını*[47] derlediğini, ifade etmiştir. Bir başka risalede ise, faziletin bir rüknü olarak *adalet*[48] kavramı üzerinde durulur. Adaletin tesisi, haksızlığın kaldırılması, kesin ve doğru bilgiye ulaşma, cehalet, hile ve hurafeden uzak durma gibi amaç birliği kanun ve Fütüvvetnâmelerde birbirini tamamlamaktadır.

Aynı kanunun 20. ve 21. maddeleri, Has'lara ait arazilerde çalışan kul ve cariyelerin münasip olanlarının birbirleri ile evlendirilmesi hususunu tanzim etmiştir. Kul ve cariyelerin, dışardan hür kişilerle evlenmesinin karışıklık, bekâr kalmalarının ise iş veriminin düşmesi dolayısıyla sakıncalı bulunmuştur. Aynı şekilde ahi esnafının evliliğe özendirildiği, maddi açıdan durumu müsait olmayan bekâr mensupla-

[42] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/209.
[43] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*,1/ 303.
[44] *Burgazi Fütüvvetnamesi*, neşr. A. Gölpınarlı, s.121.
[45] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri,* 1/ 307, (aslı 319).
[46] Nahl, 16/90.
[47] Radavî, *Fütüvvetname-i Tarîkat*, s.28.
[48] Abdurrezzak Kâşâni, *Tuhfetu'l-İhvân*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, s.233.

rının imece usulü veya Orta Sandığından[49] yardım edilerek evlendirildiği bilinmektedir. Bu uygulama ahiliğin "işine, aşına, eşine dikkat et"[50] ilkesi ile de doğrudan bağlantılı gözükmektedir.

İstanbul Mahkemesine ait 1726-1738 yıllarını içine alan 24 numaralı sicil, Osmanlı Devletinin tüm muamelelerinde kaide ve nizamlara bağlı bir devlet olduğunu göstermektedir. Bu defter Osmanlı esnaf ve zanaatkârlarının tabi olduğu esasları, mahsullerin fiyatlarını, standartlarını, bu esnaf ve zanaatkârların isimlerini, teşkilatlarını, iş kollarını bütün teferruatıyla ortaya koymaktadır. Bu iş kollarında bir aksama varsa, o hususa vurgu yapıldığı, ekseriyetle vurgu yapılan hususların ahlâkî bir ilke ve bu ilkeye riayet edilmezse nasıl bir müeyyide tatbik edileceği sarahatle kaydedilmiştir. Yukarıda daha önce bahsettiğimiz bir Saka Fütüvvetnâmesinde; sakaların kendi içinde arka sakalığı ve at sakalığı olarak ikiye ayrıldığı, mesleğin itibarının gayret ve çalışkanlık, dağıtılan suyun temiz ve kalitesinin yüksek olması, bu suyun ahiret armağanı olarak büyük küçük herkese Allah rızası için dağıtılması, yaramaz huyun terk edilmesi üzerinde durulmuştur. Seksen civarında ahlâkî meziyet satırlar arasında verilerek, Sakanın yol adap ve erkân üzere ahlâkî kemalat sahibi olması vurgulanmıştır.[51] Andığımız Şer'iyye sicilinin Saka Nizamı kısmında ise; İstanbul mahalleleri tek tek sayılarak, yiğitbaşıların isimleri, sorumlu sakaların adedi, at ve arka sakalarının kırba/su kaplarının ölçüsü, sakalarla görev yapan gayri müslim sakaların ölüm veya iş bırakmaları halinde yerlerine Müslüman, '*salih ve müeddeb bir kimesne saka olup*' bundan sonra gayri müslim şahıslardan saka alınmaması, sakaların bıyıklı olanlarının sakal koymaları, padişah tarafından İstanbul kadısına emir verilmiştir.[52] Görüldüğü üzere Fütüvvetnâmedeki değerlerle, resmi nizamnamedeki esaslar birbiriyle uyuşur niteliktedir.

Fütüvvetnâmelerde tavsiye edilen değerler, sadece sivil teşkilatı ilgilendiren mevzuat için değil, askerî kanun ve talimatnameleri de etkilemiş görünmektedir. Örnek olarak, III. Selim dönemi (1789-1807), Humbaracı ve Lağımcı Ocakları Kanununa zeyl için çıkarılan şartnamede, ocağa alınacak yeni neferler için; "… *Lâkin tahrîr olunacak neferât, olur olmaz kimesnelerden ve nâ-halef gürûhından tahrîr olunmayub, ehl-i ırz ve güçlü ve kuvvetlü ve kudretlü ve isti'dâdlı dilâverlerden tahrîr oluna…*"[53] şeklindedir. Yine Vüzera Kanunu için çıkarılan zeylde de, vezirlerin alt kadrolarını oluştururken " *ehl-i ırz, rızâperver ve her vechile hidemât-ı lâyıkaya kâbiliyet ashâbi*"[54] kişileri seçmesi, bunun dışındaki şahısların uzaklaştırılması emredilmektedir. Topçu Ocağı'na çavuş seçilecek kişilerin vasıflarında da "*ehl-i ırz, zî-hayâ olmak*"[55] özellikleri aranır. Aynı şekilde, Ahi teşkilatına kabulde de; Ahiliğe girmek isteyen kişinin ahlâk ve terbiyesi üzerinde yapılan incelemeler olumlu olursa, durum zaviyede görüşülür, uygun bulunursa bir törenle söz konusu kişi üyeliğe kabul olunurdu.[56] Ahiyi ahilikten çıkaran davranışlar sıralanırken de "*şarap içmek, zina yapmak, livata yapmak…*"[57] gibi ırz ve iffete aykırı çirkin fiiller zikredilmiştir. Bütün Fütüvvetnâmelerde ahinin, *ehl-i ırz olması, dâmeni pâk olması, eline, diline beline sahip olması,* olmazsa olmaz vasıflar olarak sıralanır. Bu noktada da Fütüvvetnâmeler ile kanun maddeleri aynı hususa dikkat çekmektedir.

[49] Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s.151, 168; Uçma, *Ahilik*, s.126, 158.
[50] Sarıçam - Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s.238.
[51] Şen, *Kitâb-ı Sakkâ*, s.54-57, 70.
[52] *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 numaralı sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738),* ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, 21/192-193.
[53] *Nizâm-ı Cedîd Kanunları (1791-1800)*, haz. Yunus Koç - Fatih Yeşil, TTK Yayınları, Ankara, 2012, s.26.
[54] *Nizâm-ı Cedîd Kanunları,* s.57.
[55] *Nizâm-ı Cedîd Kanunları,* s. 62.
[56] Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi,* s.25.
[57] Ekinci, *Ahilik*, s.66.

Daha dikkat çekici olan ise, yine III. Selim dönemi, asker ocaklarının ıslahı için çıkarılan kanunlardan birisinin zeylinde, Topçu ve Arabacı Ocakları neferâtının uyacağı şartlar sıralandıktan sonra, askeriyede ihmal veya kusurun affedilmemesine gerekçe mahiyetinde yazılan şu cümlelerdir. *"…Şöyle ki gerek zâbit ve gerek nefer kim olur ise olsun şer'an ve kânunen te'dîbi lâzım gelür bir cünha ve kabâhat eyledikde; 'Bu eski Yoldaşdır, şefâat cirmlice olur' diyerek ve yâhud yoldaş gayreti çekerek te'dîb ve terbiyesinden iğmâz olunmaya. Şer'an ve kanunen muktezi olan te'dîbi icrasına bi'l-ittifâk ihtimâm ve dikkat oluna. Ocak demek,* ***âdâb ve erkâna riâyetden ibâret olub****, büyük ve küçük cümlesi kânun üzre yoluyla birbirlerine riâyet ve inkıyâd ve itâat eylemek lâzımeden olmağla, icrâ-yı kânunda tekâsül ve kusûr eyledikleri sûretde Ocak ağasına varıncaya dek iktizasına göre muâheze ve muâteb kılına".*[58] Böylelikle çıkarılan yeni kanun, asker ocağı disiplini, *âdap ve erkâna riayet* ile özdeşleştirilmektedir.

Ahilikte de mensupların terbiyesi ve birbirleri ile olan münasebetlerde riayet edilmesi gereken kaidelerin tümüne birden, '*yol-erkân, âdap-erkân'* denilmiştir. Bu isimlendirme ve atıflara Fütüvvetnâmelerde sıkça rastlanır.[59]

Belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, Fütüvvetnâmeler ahi zaviyelerinde esnafa okunduğu gibi, yeniçeri ortalarında da askere okunmuştur.[60] Ayrıca Ahi zaviyelerindeki sohbetlerin müdavimi sadece esnaf değildir. O yörenin kadı, komutan, muallim ve tanınmış âlimleri de bu sohbetlerin şeref misafirleridir. Esasen İslâmi gelenekten beslenen Müslüman Türk örf, âdetleri, terbiye düzenimiz ve halk dilinde, görgü kurallarını ifade için '*âdap-erkân, yol-yordam, yol-töre*' kavramları birer deyim olarak yerleşmiştir. Bu ifadeler günümüzde de kullanılmaktadır. Dolayısıyla resmi mevzuat oluşturulurken genel kabul görmüş ilkeler, tabirler kanunların lafız, şekil ve ruhuna da nüfuz etmiştir. Kanun yapma tekniği de zaten, cemiyete hâkim olan şifahi kültürün öğrettiği değerlerin, nazari ve ameli safhalardan geçerek, resmiyetteki yerini almasından ibarettir. Günümüzdeki mahkeme kararlarının, '*Türk Milleti adına'* başlaması, aynı teamül ve temayülün neticesidir. Bu kararlar milletimizin maşeri vicdanında makes bulmuş ahlâkî değerlerin, resmi hükme bağlanmış halidir. Fütüvvetnâmelerdeki ahlâkî değerlerin, mevzuata intikalinde de bu süreç işlemiştir. Bu durumun tespiti, Fütüvvetnâmelerin üretim ve ticaret mevzuatının yazılı kaynaklarından biri olma keyfiyetini açık bir şekilde ortaya koyar. Bu da Fütüvvetnâmelerin haiz olduğu önemi bir kat daha artırır. İnanç, eğitim ve edebi değeri[61] yanında Türk Hukuk Tarihinin de vazgeçemeyeceği kaynaklardan biri olma durumuna yükseltir.

Ahi Fütüvvetnâmelerinde sıralanan ahlâkî değerlerin, hayat bulduğu Osmanlı Esnaf teşekkülleri uzun yüzyıllar boyunca bu değerleri canlı tutmuşlardır. Kuruluş dönemi ve klasik Osmanlı asırları boyunca bu düzen çok fazla bir değişikliğe uğramadan esnaf ve devlet arasındaki münasebet bir denge ve ahenk içinde yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında uğradığı askeri yenilgilerin sonunda iktisadi denge ve düzen de yara almıştır. Avrupa'nın merkantilist zihniyetine yabancı kalan Osmanlı esnaf ve zanaatkâr birlikleri; Avrupa sanayii mahsullerinin piyasaya hâkim olması, köyden şehire göç, asker zümresinin esnaf ve zanaatkâr işlerine el atması, mali sistemle birlikte para ayarının

[58] BOA. H.H.No.4356 A.

[59] Radavi, *Fütüvvetname-i Tarikat*,32-35; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler Üzerine Bir İnceleme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 171-254; Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 140; Şen, *Kitâb-ı Sakkâ,* s. 57-58.

[60] Millet Kütüphanesi, Şer'iye bölümünde 810 numaralı Türkçe Yazma 'Sakalar Fütüvvetnamesi' ferağ kaydı arka sayfasında 1221/1806 tarihinde kitap sahibinin (Yeniçerilerin) 51. bölük ikinci cemaatine mensup bir saka neferi olduğu kayıtlıdır. Ayrıca yayımladığımız 'Kitâb-ı Sakkâ' isimli fütüvvetnamenin (Yeniçerilerin) Bağdat Sakalarına ait olduğu kayıtlıdır.

[61] Fütüvvetnameler bu yönlerden az da olsa çalışılmıştır.

bozulması ve fiyat hareketleri gibi sebeplerle eski mükemmel teşkilat yapısını kaybetmişler, uzunca bir dönem de ayakta kalma mücadelesi vermişlerdir.

19. yüzyıl Osmanlı üretim ve ticaret düzeni, Osmanlı Devleti'nin dış etkilere açık olduğu bu zayıf dönemde varlık mücadelesi verme şeklinde özetlenebilir. Böylece Fütüvvetnâmelerden ilham alan, ahlâkî ilkelerin hâkim olduğu klasik Osmanlı üretim ve ticaret düzeninden, sancılı bir şekilde kapitalist piyasa şartlarının geçerli olduğu düzene geçilmiştir.[62] 20. yüzyıla II. Meşrutiyet ile giren Osmanlı devletinde mevzuat alanında da hareketlilik söz konusudur. 1909 yılını müteakip cemiyetler/dernekler ve esnafla ilgili de bir dizi talimatname çıkmış, dernek statüsünde görülen Esnaf Loncaları, önce 26 Şubat 1910'da İstanbul için çıkarılan '*Esnaf Cemiyetleri Hakkındaki Talimatname*'[63] ile ortadan kaldırılmış, daha sonra bu talimatname 7 Mayıs 1912'de tüm ülkedeki loncalar hakkında genişletilerek, eski düzene son verilmiştir.[64] Resmi olarak ortadan kaldırılan bu esnaf birlikleri, ahlâk ve zihniyet olarak toplumda bir süre daha gayri resmi olarak yaşamıştır.[65] II. Meşrutiyet'in ilanıyla açılan 'Meclis-i Mebusan'a Aydın mebusu Hacı Süleyman Efendi tarafından, "Ahi Teşkilatının esnaf hayatına, zamanın şartlarına uygun değişikliklerle tatbiki"ni isteyen bir teklif sunulmuşsa da, bu teklifin pek itibar görmediği anlaşılmaktadır. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin takribi 1914 senesi öncesi Baha Said Bey'e hazırlattığı Ahilik Raporu'ndan bazı kaynaklarda söz edilmektedir. Birinci rapordan sonra tekrar Bursalı Mehmed Tahir ve Hasan Fehmi (Tuğral)'a ikinci bir rapor hazırlatıldığı ama I. Dünya harbi savaş şartları gereği uygulamaya geçilemediği anlaşılmaktadır.[66]

Cumhuriyet sonrası, 'Milli Ahlâk, Milli İktisat'[67] arayışları içinde Ziya Gökalp tarafından *'Ahlâkî Türkçülük'* bahsi altında incelenen Ahilik/Lonca ahlâkı, çağın şartlarına uyarlanarak 'Meslekî Ahlâk'[68] olarak teklif edilmiş, yine o dönemde bazı gazetelerde Ahilik ve meslek ahlâkı ile anonim yazılar çıkmışsa da[69] o dönem için konu kapanmış görünmektedir. 1917 yılında Sovyet Rusya tarafından da bize ait "Esnaf Birlikleri" incelenme altına alınmıştır. Moskova bu tarihteki Üçüncü Enternasyonalden itibaren bu teşekküllerden faydalanma yoluna girmiştir.[70] Yine İkinci Dünya savaşı sonrasında tahrip olan Avrupa ülkelerinden bir kısmı, Ahilik ilke ve düşüncesinden hareketle, eğitim ve iktisadi düzenlemelere gitmişlerdir.[71] Ülkemizde ise, Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkarılan, Belediye Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, daha sonra çıkarılan İş Kanunu, Esnaf ve Sanatkârlar Kanunu, Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, Mesleki Eğitim Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu, yeni kurulan okulların disiplin kuralla-

[62] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* 1985, c. 41, sy:1-4, s. 44; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1949-1950, c. 11, sy: 1-4, s. 99-100; Komisyon, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1600-1908),* ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988, 3/194; Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1992, 1/473; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2018, s. 486-498.

[63] *Düstur,* "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", II. Tertip, 16 Safer 1328/1910, c. 2, s. 123-127.

[64] *Düstur,* "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", II. Tertip, 20 Cumâdelulâ 1330 /1912, c. 4, s. 483-488.

[65] Bugün hâlâ 'Esnaf ahlakı' ve 'Çarşı adabı' deyimleri halk arasında yaşamaktadır. Esnaf ahlakı için bk. Yusuf Ekinci, *Ahi Evran'ın İnsan Yetiştirme Modeli Ahilik*, Mihrabad Yay., 13. Basım, İstanbul, 2016, s.306-312; Çarşı adabı için bk. Anonim, Sözlü Tarih, *Çarşının Öyküsü Bursa*, ed. Neslihan Dostoğlu vdğr., Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 29-267;Yaşar Çalışkan - M. Lütfi İkiz, *Kültür, San'at ve Medeniyetimizde Ahilik,* Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2001, s.52-53.

[66] Yusuf Turan Günaydın, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ahilik Raporları Hakkındaki Çalışmalara Eleştirel Bir Yaklaşım", *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu (25 Kasım 2014),* TTK Yayınları, Ankara, 2015, 1/135-137.

[67] Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918),* Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.280.

[68] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mehmet Kaplan, MEB Yayınları, İstanbul, 1976, s.150-152; Ziya Gökalp'in 'Esnaf Destanı' isimli Ahi ve esnaf ahlakını işleyen otuz dörtlükten oluşan destan, bu konuda başlı başına dikkate değer manzum bir eserdir. Bk. Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyatı 1: Şiirler ve Halk Masalları,* TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1977, s. 95-98.

[69] Anonim. 'Eski Türkiye'de İş Teşkilatı (I-X)', *Meslek* (Gazetesi), Sayı 16, (31 Mart 1925), s.5-6; Sayı 25,(3 Haziran 1925), İstanbul, s.7-8.

[70] Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.498.

[71] Mustafa Karagüllü, "Ahilik Kültürü Haftası Kutlamalarının Dünü, Bugünü, Yarını", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 77.

rı, TSE Kurumu, SGK, İşçi ve İşveren Sendikaları tüzükleri, Tüketiciyi Koruma Dernekleri vb. birçok kurumun mevzuatı iyi incelendiğinde bu kanun ve kurumlara kaynaklık eden Osmanlı mirası ve Ahilik birikiminin izlerini bulmak mümkündür.

SONUÇ

İnsanın hayatını devam ettirebilmesi için bir dizi faaliyeti yapması gerekir. Bu faaliyetleri de bir topluluk ve düzen içinde sürdürebilir. İnsan fert olarak, kendi gibi diğer insanlar ve içinde yer aldığı toplumla geçinmek zorundadır. Bu geçim bazı değerleri içeren kuralları ihtiva eden bir düzeni gerekli kılar. Bütün zaman ve mekânlar için değişmez gerçek budur. İslâmiyet'in zuhur ettiği yedinci yüzyılda ve Arabistan yarımadasında da bazı değerler ve kurallardan beslenerek oluşan yaşantı devam ediyordu. İslâmiyet bu değerler ve kuralların bir kısmını kendi gerekçeleri ile ortadan kaldırmış, bir kısmını iyileştirmiş ve ayrıca ilave değerler ve kurallar koyarak yeni bir hayat tarzı geliştirmiştir. Bu hayat tarzında değerlerin temsil ettiği ahlâk düzeniyle, kuralların temsil ettiği hukuk düzeni devamlı birbirinden beslenmiş, birbirinin yardımcısı olmuştur.

İslâmiyet öncesinde de Arabistan'ın Hicaz bölgesinde önem verilen bir yöneliş olmasına rağmen, Fütüvvetin kavramlaşıp, kitleleri etkileyen bir mefkûre oluşu, İslâmi döneme rastlar. Bilhassa gençleri bünyesinde toplayan bir teşekkül haline gelmesi ise Abbasiler döneminde olmuştur. Bu teşekküller sadece bir ahlâk hareketi değil, kamu huzur ve asayişini de etkileyen unsurlar olarak topluma yön verici olmuşlardır. Halife Nâsır Lidinillah, bu etkili gücü hem kontrol altına almak, hem de bunların nüfuzundan yararlanmak üzere fütüvvete dâhil olmuş, kendine bağlı devlet adamlarını da bu teşkilata girmeye davet etmiştir. Bu davet üzerine Anadolu Selçuklu Sultanı da fütüvvete dâhil olmuş, bu tarihten sonra Anadolu coğrafyasında devlet desteği alan bu hareket, yerleşim merkezlerine yayılmıştır.

Fütüvvet anlayışı, Anadolu'da milli seciye ile de imtizaç edip Ahilik olarak devam etmiştir. Ahiler sivil bir teşekkül olarak ilim ve irfan, iş ve üretim dünyası, vatan savunması gibi çeşitli alanlarda başarıyla örgütlenmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılışı, Moğol etkisi ve Beylikler dönemi sırasında maddi manevi birçok tehlikenin atlatılması veya hafifletilmesi sadedinde, Anadolu Ahileri önemli görevler üstlenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve teşkilatlanmasında da Ahiler, kurucu unsurlardan birisi olmuşlardır. Devletin kendi müesseselerini kurup, işleyişini ele almasıyla Ahi zümreleri, ilim ve askerlik mesleğini ehline bırakarak, özellikle üretim ve ticaret alanı ile kendilerini sınırlamışlardır. Bir yandan üretim ve ticaret ile uğraşırken, bir yandan da mensuplarını eğitmeyi ihmal etmemişlerdir. Bu eğitim faaliyetlerinden olmak üzere 'Fütüvvetnâmeler' kaleme alarak, bir anlamda çalışma tüzük ve ilmihallerini de hizmete sunmuşlardır. Fütüvvetnâmeler, İslâm ahlâk nizamını, çalışma şartlarına tatbik ederek asırlarca okuyucularını etkileyen başucu kitapları olmuştur.

Türk esnafının uzun müddet yüksek bir meslekî ve ahlâkî değer taşımış olmasında, Fütüvvetnâmelerin çok önemli katkılarının olduğunda şüphe yoktur. Esnafın çarşı ve pazar işlerinin düzenlenmesi ve yürütülmesinde, hukuki mevzuat taslağı hazırlama da dâhil olmak üzere, devlet görevlileri ile müşterek mesuliyet almış olması, Fütüvvetnâmelerdeki ahlâkî değerlerin, hukuk metinlerine intikaline vesile olmuştur. Bu durumun tespiti, Fütüvvetnâmelerin üretim ve ticaret mevzuatının yazılı kaynaklarından biri olma keyfiyetini ortaya koyar.

Tespit ettiğimiz bir başka husus, Fütüvvetnâmelerin ihtiva ettiği bu ahlâkî değerlerin, idari ve askeri mevzuatı da etkilemiş olmasıdır. Bu da Fütüvvetnâmelerin haiz olduğu önemi, Türk Hukuk Tarihine

kaynaklık etmesi açısından, bir kat daha artırır. Sürecin bu şekilde işlemesiyle, kitaplarda yazılmış olan nazari durumdaki değerler, bağlayıcı müeyyideler haline dönüşmüştür. Böylece devlet, bugün kendisine ait olan hak ve vazifelerinden bir kısmının icra ve murakabesi işini vaktiyle başarılı bir şekilde, bu esnaf teşekküllerine ifa ettirmiştir. Bunlardan bir kısmı; meslek eğitimi, ölçüleri ve fiyatları kontrol etmek, inzibatı temin ve iktisadî zümreler arasında ahenk tesisi, vergi ve hizmetlerin dağıtımıdır. Esnaf birlikleri de devlet teminatına kavuşmanın rahatına erişmiştir.

Osmanlı klasik asırlarında bu düzen, büyük bir aksaklığa meydan vermeden yürütülmüştür. 19. yüzyıl Osmanlı çarşı ve pazarlarının dış etkilere maruz kalmasıyla klasik esnaf düzeni önce sarsılmış, sonra yüzyıl boyunca ayakta kalma mücadelesi vermiştir. Yirminci yüzyılın başında gelindiğinde yüzyıllar boyu cari olan bu düzen resmen ortadan kaldırılmıştır. Buna rağmen Ahiliğin temsil ettiği değerler, yasal bir dayanaktan yoksun olarak çarşı ve pazarda uzun müddet tesirini korumuştur. Devlet katında eski esnaf düzenini yenileştirme çabaları olmuşsa da, müşahhas bir netice alınamamıştır. Fakat geride köklü bir kültür birikimi olarak, bu değerler manzumesi herkesi ve her kesimi meşgul etmiştir. Hiçbir kesim bu birikime bigâne kalmamakta, kalamamakta, aksine alakadar olmaktadır. Bu çalışmalar yol alıp, belli bir yekûna ulaştığında, müşahhas neticeler vereceği muhakkaktır.

Bugüne gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti Kamu Görevlileri Etik Kurulu ülkemizde teşkil edilmiştir. Bu kurulun, öncelikli olarak yargı, eğitim, sağlık, mühendislik, iş etiği ve bankacılık hizmetlerinde etiğe uygunluk hakkında mevzuat geliştirme, kanun, yönetmelik ve tüzük çalışmaları yapma görevi vardır. Bu görevin ifası sırasında Fütüvvetnâmelerden kesinlikle istifade edilmelidir. Zira onlar, kendilerinden müstağni kalınamayacak, mutlaka yararlanılması gereken, öz kaynaklarımızdandır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, c. 1-9, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990-99.

Altınay, Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, haz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Anonim, Sözlü Tarih, *"Çarşının Öyküsü Bursa"*, ed. Neslihan Dostoğlu vdğr., Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 29-267.

Anonim, 'Eski Türkiye'de İş Teşkilatı (I-X)', *Meslek* (Gazetesi), (31 Mart 1925), sy:16, ss.5-6; (3 Haziran 1925), sy:25, ss.7-8.

Aslanoğlu, İbrahim, *Yazarı Bilinmeyen Bir Fütüvvetnâme,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1997.

Atar, Fahrettin, "Kadı", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 2001, c. 24, ss.66-69.

Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, DİB Yay., Ankara, 1979.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* 1985, c. 41, sy:1-4, ss. 39-46.

BOA. H. H. No. 4356 A

Bayram, Mikail, *Ahi Evren Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, TDV Yayınları, Ankara, 1995.

Buharî, *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, 3 Cilt, İstanbul, 1413/1992.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 1991.

Cücük, İbrahim, *Ayet ve Hadislerle Peygamberimiz (Yaşayışı, Ahlakı, Prensipleri)*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1999.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1974.

Çalışkan, Yaşar - İkiz, M. Lütfi, *Kültür, San'at ve Medeniyetimizde Ahilik,* Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2001.

Çetin, Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı,* Marifet Yayınları, İstanbul, 1981.

Demirel, Ömer, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilâtı*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas,1998.

Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'ân Ahlâkı*, çev. Ünver Günay - Emrullah Yüksel, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Düstur, "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", II. Tertip, 16 Safer 1328/1910, c. 2, ss.123-127.

Düstur, "Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimat", II. Tertip, 20 Cumâdelulâ 1330/1912, c. 4, ss.483-488.

Ekinci, Yusuf, *Ahilik*, TSE Yayınları, İstanbul,1988.

Ekinci, Yusuf, *Ahilik ve Meslek Eğitimi,* MEB Yayınları, İstanbul, 1990.

Ekinci, Yusuf, *Ahi Evran'ın İnsan Yetiştirme Modeli Ahilik*, Mihrabad Yay., 13. Baskı, İstanbul, 2016.

Genç, Mehmet, *Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, 8. Baskı, İstanbul, 2012.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mehmet Kaplan, MEB Yayınları, İstanbul, 1976.

Gölpınarlı, Abdülbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1949-1950, c. 11, sy: 1-4, ss. 6-354.

Gölpınarlı, Abdülbaki, "Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1953-1954, c. 15, sy: 1-4, ss. 76-153.

Günaydın, Yusuf Turan, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ahilik Raporları Hakkındaki Çalışmalara Eleştirel Bir Yaklaşım", *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu (25 Kasım 2014),* c. 1, TTK Yayınları, Ankara, 2015, ss. 135-137.

İbn Batuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi, Tuhfetu'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve'l-Acâibi'l-Esfâr*, çev. Muhammed Şerif Paşa, sad. Mümin Çevik - Ali Murat Güven, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 2010.

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmürî, Darü'l-Kitabi'l-Arabî Yayınları,10 cilt, Beyrût, 1424/2003.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhâfız Şelebî, Mustafa Elbanî, Yayınları, Kahire, 1355/1936.

İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, Konya 1401/1981.

İnalcık, Halil, "Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilat"*, Türk Dünyası El Kitabı*, c. 1, TKAE Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1992, ss. 457-476.

İnalcık, Halil, "Ahilik Toplum Devlet", *Doğu Batı Makaleler II*, Doğubatı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2016, ss. 80-89.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II (Tagayyür ve Fesad Dönemi 1603-1656),* İş Bankası Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2020.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 numaralı sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738), c. 21, ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, ss.192-193.

Kadı Sicilleri Kataloğu Veri Tabanı; http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil

Kal'a, Ahmet, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1,* İBB. Yayınları, İstanbul, 1998.

Kara, Mustafa, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı Ansiklopedisi,* c. 1*,* İz Yayınları, İstanbul, 1996. ss.169-263.

Karagüllü, Mustafa, "Ahilik Kültürü Haftası Kutlamalarının Dünü, Bugünü, Yarını", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, ss. 77-85.

Kayaoğlu, İsmet, *İslâm Kurumları Tarihi*, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1985.

Kazıcı, Ziya, "Ahilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 1998, c.1, ss. 540-541.

Kelpetin, Mahmut, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, KURAMER Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2020.

Kenanoğlu, Mustafa Macit, "Osmanlı Kanunnâmeleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahlil", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. 3, sy: 5, ss. 141-186.

Komisyon, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1600-1908),* ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.

Muallim Cevdet, "Ahi Ocaklarında Ahlâk ve Adap Dersleri", *Büyük Mecmua*, 1335/1919, sy:10, ss.155-156.

Mustafa Mehmet, "Balkanlarda (Romanya-Dobruca Dahil) Ahilik Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, ss. 234-240.

Müftüoğlu, Ömer, *Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi*, Otto Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2016.

Naskali, Emine Gürsoy, "Doğu Türkistan'da Ahilik", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, ss. 97-100.

Ortaylı, İlber*, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017.

Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Radavî, Abdulgânî Muhammed b. Alaüddin el-Hüseynî, *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, haz. Osman Aydınlı, TDV Yayınları, Ankara, 2011.

Radavî, Abdulganî Muhammed b. Alaüddin el-Hüseynî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, haz. Sadullah Gülten - Hacı Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul, 2014.

Sarıçam, İbrahim - Erşahin, Seyfettin, *İslâm Medeniyeti Tarihi,* TDV Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2014.

Sarıkaya, Mehmet Saffet, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Sümer, Faruk, "Keykâvus", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, c. 25, ss. 352-353.

Şen, Adil, *Kitâb-ı Sakkâ (Sakalar El Kitabı),* Araştırma Yayınları, Ankara, 2013.

Şimşek, Muhittin, *TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması Ahilik*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2002

Tabakoğlu, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2018.

Taneri, Aydın, *Harzemşahlar*, TDV Yayınları, Ankara, 1993.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Ziya Gökalp Külliyatı 1: Şiirler ve Halk Masalları,* TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1977.

Tarım, Cevat Hakkı, *Tarihte Kırşehri-Gülşehri-Babailer-Ahiler-Bektaşiler,* Yeniçağ Matbaası, 3. Baskı, İstanbul, 1948.

Taşköprüzade, Usâmeddin Ebi'l-Hayr Ahmed b. Mustafa, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* nşr. Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1985.

Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918),* Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

Torun, Ali, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler Üzerine Bir İnceleme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul, 1971.

Uçma, İsmet, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1972.

Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi Emeviler-Abbasiler,* MEB Yayınları, Ankara, 1983.

Ülgener, Sabri Fehmi, *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1981.

Yaka, Zeki, "İslâm Hukukunda Ahlâkın Hukuk İçindeki Yeri ve Hukukun Tesir Gücüne Etkisi", *Geçmişten Geleceğe Ahlâk Sempozyumu,* ed. Asife Ünal, Bartın Üniversitesi Yayınları, Bartın, 2015, ss. 367-393.

Yıldız, Hüseyin, *Nebevi Ahlâktan Yansımalar,* Semere Yayınları, İstanbul, 2020.

Zerkeşî, Ebû Abdullah, Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah et-Türkî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 3. Baskı, Suûd-i Arabistan,1400/1980.

http://www.ahlakterimleri.com/terim-detay.php?terim_id=12795